

УДК 37:39.001.55(477:292.452)”18/19”

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПЕДАГОГІЧНОГО ПОЛЬОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЕКСПЕДИЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАРПАТ)

Оксана Бойко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000, Львів, Україна*

Проаналізовано та уточнено сучасні наукові трактування понять “етнопедагогіка” та “народна педагогіка”; досліджено співвідношення етнопедагогіки, народної педагогіки з етнографією та етнологією. Окреслено особливості використання різних видів польового дослідження в етнопедагогіці.

Ключові слова: етнопедагогіка, народна педагогіка, методи польового дослідження, етнографія, етнологія.

Теоретичні узагальнення етнопедагогічного досвіду завжди базуються на результатах емпіричних досліджень, загальною проблемою яких є обмежений, часто однобічний обсяг фактологічного матеріалу, що зумовлює частковість або й неточність у висновках. Далеко не всі аспекти традиційної культури етнографічних груп вивчені та описані належним чином, тому дослідникові доводиться самостійно збирати та опрацьовувати первинну інформацію. Іншою важливою проблемою організації наукового пошуку, що має етнопедагогічне спрямування, є конкретизація теоретичних підходів та визначення методики дослідження.

У педагогіці наукових праць, що присвячені теорії і методиці польових досліджень, обмаль. Зазвичай науковці аналізують їх у контексті етнографічної наукової композиції. Вивчають питання організації польових етнографічних досліджень; методику і практику аналізу явищ матеріальної й духовної культури, вимоги щодо збору та фіксування документів. Зокрема, історичну практику та методику польових досліджень в етнографії розглядають В. Арсеньєва, В. Білоус, М. Глушко, З. Болтарович, Р. Кирчів, М. Паньків. Теорія і методика польових досліджень отримала значний поштовх, зумовлений їх розвитком у соціології, та пов'язана з працями В. Андреєнкова, Г. Батигіна, І. Бутенко, М. Горшкової, І. Девятко, О. Маслова, Ф. Шереги, В. Ядова.

Специфіка етнопедагогічного дослідження полягає не лише у особливостях визначення його предмета і об'єкта, цілепокладанні, але й у акцентуванні частини складових духовної культури, що для педагогіки

неминуче поділяються на безпосередні та опосередковані, а для етнографічного дослідження є рівноцінні. Етнопедагогічний підхід у сучасній педагогіці значною мірою базується на концепціях екстериторіальності культури, діалогу культур, теорії розвитку самоорганізовуваних систем, використовує знання і методологію культурології та герменевтики. Їх знаходимо у низці етнопедагогічних досліджень Г. Волкова, І. Кона, Ю. Бромля, Г. Алексеевої, О. Давидової. Саме вони й акцентували на потенціалі етнопедагогічного підходу в освіті, який розглядаємо у працях з української етнопедагогіки Г. Ващенко, М. Стельмаховича, Є. Сявакко.

Актуальність нашого пошуку визначається потребою уточнення та узагальнення питання теорії та практики організації сучасного етнопедагогічного польового дослідження.

Метою статті є висвітлити особливості та завдання польових досліджень у етнопедагогіці; уточнити сучасні наукові трактування понять “етнопедагогіка” та “народна педагогіка”, їх співвідношення із етнографією та етнологією; розглянути предмет та об’єкт дослідження етнопедагогіки та народної педагогіки; визначити особливості використання різних видів польового дослідження у етнопедагогіці.

Етнографічні дослідження проводять серед етносів, субетносів, етнографічних груп з метою отримати первинні матеріали як про окремі складові елементи традиційно-побутової культури, так і про її функціонування як системи. Етнографи, аналізуючи спектр духовної культури, виокремлюють світоглядні уявлення й вірування, календарно-побутову та сімейну обрядовість, систему когнітивного досвіду (народних знань) – народний календар, метрологія, традиційна медицина та ветеринарія. Вивчення сфери соціальних стосунків, насамперед у сім’ї, відбувається на підставі її функцій, характеру виробничо-господарського життя, виховання дітей, структури внутрішньосімейних взаємин [2, с. 189, 217].

Такий акцент у етнопедагогічному дослідженні сім’ї був підданий критиці ще у працях Г. Волкова. Він звернув увагу на те, що наведена структура звужує об’єктивний простір для наукового аналізу, не дає можливості вивчення опосередкованих виховних впливів, насамперед матеріальної культури етнічного середовища, “адже виховують не тільки люди, а й посередництвом людей вся навколишня дійсність, зокрема предмети, речі” [1, с. 22].

Звернемо увагу, як розглядають взаємозв’язок етнопедагогіки і етнографії сучасні науковці. Об’єктом польової етнографії є окремі народи, предметом – їх традиційно-побутова культура. Об’єктом етнопедагогічного дослідження є процес виховання як складова соціокультурного досвіду окремого етносу, предметом – педагогічна система (у найширшому розумінні цього слова) відношень взаємодії між поколіннями у певному етносі.

Етнопедагог часто звертається до інформації, зібраної у результаті досліджень польової етнографії.

Виявлено, що вже на початку ХХ ст. члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка вперше в Україні розрізнили два рівні народознавчих досліджень – описовий (етнографія) та теоретичний (етнологія). За визначенням М. Глушко, “етнологія вивчає традиційну матеріальну і духовну культуру та побут різних народів, їхнє походження (етногенез) і розселення, взаємозв’язки між людськими спільнотами. Об’єкт етнології – спільноти різних типів (етноси, субетноси, етнографічні групи); предмет – компоненти культури та властивості етносу, які виконують етноб’єднавчу та етнорозмежувальну функції в процесі його виникнення та відтворення” [2, с. 10].

Погоджуємося із висновком вчених про те, що сучасна етнографія є одним із засобів (інструментів) етнопедагогіки. Об’єкти етнографії, етнології та етнопедагогіки збігаються (спільноти різних типів, етноси, етнографічні групи), проте специфіка предмета етнопедагогіки зумовила виокремлення її в окрему науку, що вивчає закономірності становлення й розвитку традиційних культур виховання під впливом різноманітних чинників, їх відображення й функціонування у сучасній виховній системі.

Запровадження терміна “народна педагогіка” в українській педагогіці пов’язують з іменами К. Ушинського та О. Духновича, проте досі часто в науковій літературі поняття “народна педагогіка” та “етнопедагогіка” вживають як синоніми. Термін “етнопедагогіка, що з’являється середині 1970-х, запроваджений чуваським етнопедагогом Г. Волковим. Сучасний педагогічний словник визначає, що “етнопедагогіка – це наука, предметом вивчення якої є народна педагогіка, закономірності становлення й розвитку традиційних культур виховання під впливом соціальних, економічних та інших факторів, їх відображення й функціонування у сучасній виховній системі” [4, с. 396].

Російські педагоги робили спроби розмежовувати етнопедагогіку та педагогічну етнографію (Хрестіна О.; 1988р.). Проте ця думка не була підтриманою більшістю фахівців. На підставі результатів аналізу наукових джерел можемо узагальнити бачення науковців суті і формулювання поняття “етнопедагогіка”, на підставі чого можна виявити і функції, які вони розглядають:

- етнопедагогіка збирає та систематизує народні знання про виховання і навчання дітей, всю народну мудрість, відображену в релігійному вченні, казках, переказах, билинах, притчах, піснях, загадках, прислів’ях, іграх, іграшках тощо, у родинному укладі життя, побуті, традиціях, а також філософсько-етнічні, власне педагогічні думки і погляди (П’ятін В., Алексеева Г.);

- етнопедагогіка є наукою про емпіричний досвід етнічних груп у вихованні й освіті дітей, про морально-етичні та естетичні погляди на одвічні цінності сім'ї, роду, племені, народності, нації. Етнопедагогіка пояснює народну педагогіку і пропонує шляхи її використання в сучасних умовах, збирає і досліджує досвід етнічних груп, заснований на багатовіковому об'єднанні народних традицій, які природно розвиваються [1, с. 8];
- етнопедагогіка – це специфічний збірник правил і норм, які стихійно склалися за довгі роки в тих чи інших геополітичних та соціально-економічних умовах, регіонально забарвлені (Б. Вульф, В. Іванов);
- етнопедагогіка як наука, яка вивчає процес соціалізації особистості з урахуванням етнічних особливостей місця проживання (Ю. Бромлей, І. Кон);
- живе знання народу, канал трансмісії культури від одного покоління до іншого, який постійно оновлюється (О. Давидова);
- народна педагогіка (етнопедагогіка) є сукупністю традиційних форм і засобів виховання та навчання, які забезпечують формування особистості, здатної досягнути належне їй місце в світі, бути готовою до життя та реалізації своїх здібностей і власного волевиявлення (Б. Савчук);
- народна педагогіка (етнопедагогіка) – це емпіричні знання народу про виховання (С. Павлюк);
- народна педагогіка (етнопедагогіка) – це сукупність традиційних форм і засобів виховання, навчання та підготовки дітей до життя і праці (Г. Скрипник).

Найбільш цілісне розмежування понять і визначення поняття як наукового запропонувала український етнопедагог Є. Сявавко “1. Народна педагогіка певної етнічної спільноти, цілісна система впливів на особистість, спрямована на її соціалізацію та всебічний розвиток; 2. галузь наукової педагогіки про народну педагогіку різних етнічних спільнот... 3. народна педагогіка – це емпіричні педагогічні знання і сам досвід народу у справі виховання. Вона знайшла вияв у народних виховних традиціях, фольклорних творах з дидактичним змістом і спрямованістю, звичаях, обрядах, святах і ритуалах, іграх та іграшках, а також у досвіді сімейного і громадського виховання” [6, с. 5, 194].

Етнопедагог у процесі польового дослідження вивчає матеріальну і духовну культуру – весь спектр життєдіяльності етнографічної групи, щоб отримати цілісну картину всіх виховних впливів на дитину. Водночас можна констатувати, що сьогодні наукові знання, зокрема і психолого-педагогічні, наблизились до людини через галузь освіти “педагогічна наука і народна

педагогіка вступили в складну взаємодію і взаємно сприяли створенню і розвитку єдиного простору”, – вважає Г. Волков. Можна вести мову про особливу “педагогічну культуру народу” – сферу матеріальної та духовної культури, безпосередньо пов’язану з вихованням дітей... педагогічна культура, глибоко проникаючи як в матеріальну, так і в духовну культуру суспільства, є мостом між ними... зв’язок між двома цими сферами людської культури забезпечується саме педагогічною культурою [1, с. 20, 22].

Нагромаджена за більше як два сторіччя інформаційна база українських етнографів, істориків та інших дослідників дуже вагома і потребує ретельного опрацювання. Для педагогіки є багато питань, які вимагають додаткового вивчення в польових умовах. Постає проблема осмислення особливостей етнопедагогічного польового дослідження.

Традиційно у етнографічних розвідках (етнопедагоги, етнопсихологи, фольклористи, етнографи) виділяють чотири основні види польового дослідження: наукове спостереження, опитування, фіксація речових матеріалів, збір етнографічних колекцій.

Щодо головних вимог до польового дослідження етнопедагога, то зауважимо, що воно повинно бути цілісним, системним, на відміну від дослідників-етнографів, які за невеликим винятком охоплюють лише певні аспекти матеріальної або духовної культури. Специфіка польових досліджень етнопедагога вимагає фіксувати широкий спектр культури досліджуваної групи, орієнтуючись на предмет свого дослідження. Аналіз окремих елементів виховного середовища неможливий без цілісного уявлення про структурні рівні системи виховання у цілому.

Розглянемо особливості наукового спостереження у специфіці польового етнопедагогічного дослідження. Як типовий метод пошуку інформації – це безпосереднє сприйняття дослідником педагогічних явищ, процесів, які вивчають.

За особливостями організації і мети педагогіка розглядає види наукового спостереження: активне і пасивне, безпосереднє й опосередковане, відкрите та приховане, лонгетюдне і ретроспективне та інші [5, с. 44]. Найчастіше в польових умовах використовують: активне спостереження – збір інформації, що передбачає участь науковця у обрядах, святах, залучення до господарської діяльності, що дає змогу стати одним з членів спільноти та самому відчувати складність умов праці чи характер святкування. Пасивне спостереження дає підстави робити узагальнені висновки, базуючись на побаченому. Наприклад, у с. Богдан Рахівського р-ну господиня із задоволенням демонструвала продукти своєї праці – більше півсотні тканих ліжників, стільки ж вишитих подушок, рушників, килимків, повну комору продуктивних запасів та інше, на підставі чого робимо висновок про сформованість у неї позитивного ставлення до праці, творчість, активність.

Метод опитування найпоширеніший у польових дослідженнях. Розрізняючи усні, письмові, аудіовізуальні, використовують три методи опитування: бесіда, інтерв'ю, анкетування.

Інтерв'юер користується загальними правилами проведення опитування: запитання повинні бути чіткими, не двозначними; інформатора не можна повчати, перебивати та ін. Аналізуючи особливості опитування, М. Глушко розглядає рівень контактності залежно від віку інформатора, зазначаючи, що старші люди здебільшого охочіше відповідають на запитання, на відміну від молодших [2, с. 84]. Зауважимо, що інформатори похилого віку користуються застарілою лексикою, діалектизмами, менше уживають сучасні терміни і поняття, що, однак, не впливає на рівень інформаційних повідомлень, а вимагає від дослідника високого професіоналізму. Зважаючи на це, під час опитування потрібно брати до уваги загальний рівень розвитку інформатора, у разі потреби формулюючи запитання якомога простіше; намагатися через наявність засобів зробити висновок про мету їх застосування, поєднуючи опитування зі спостереженням. Будучи основним для етнопедagogів, етнографів та інших науковців, що вивчають духовну культуру, в деяких випадках метод опитування може виявитися неефективним. Наприклад, інформатор може перелічити декоровані предмети, однак якість і техніку декорацій доцільно визначити лише у процесі спостереження чи аналізу етнографічних матеріалів. Знаряддя праці гуцулів у переважній більшості багато декоровані. У м. Путила Чернівецької обл. виявляємо *кушку*⁴, ручку коси, зі смаком декоровані різьбою, точений дерев'яний *бабчер*⁵. Бойкам, навпаки, характерна майже відсутність прикрас, лише де-не-де можна побачити примітивні орнаменти. Багате ж оформлення може свідчити про розвинуті естетичні смаки, які виховувалися з покоління в покоління. Інформаторові похилого віку складно аргументувати, для чого декорували знаряддя праці, проте він з гордістю перечеислить інші предмети побуту чи знаряддя праці, які в той чи інший спосіб були прикрашені.

Часто у етнографії застосовують метод так званого “перехресного” опитування, коли на одне запитання відповідають декілька інформаторів, здебільшого різних соціальних, вікових прошарків, доповнюючи чи коригуючи один одного. Такий прийом дає змогу об'єктивно оцінити інформацію, а особливо цінний він для етнопедagoга у формі опитування подружжя. Таким чином здобуваємо кілька переваг – отримуємо інформацію і від чоловіка і від дружини, взаємодоповнену, і що важливо, статево диференційовану. Наприклад, у с. М. Бичків Рахівського району дружина детально розповіла про працю дівчаток, а чоловік – про життя сільського

⁴ Дерев'яна коробочка косаря для носіння бруска під час косовиці.

⁵ Пристрій для kleпання коси.

хлопчика, скрупульозно описуючи різні види занять, даючи повну, статеводиференційовану картину життя сільських дітей.

До загальних правил опитування хочемо додати ще одне. Під час організації інтерв'ю потрібно брати до уваги етнопсихологічні особливості інформатора. Деякі вчені роблять спроби виокремити індивідуальні особливості характеру представників різних етнографічних груп. В. Шухевич, І. Франко звертали увагу на ті чи інші психологічні особливості гуцулів, бойків; на жаль, у цій галузі недостатньо сучасних досліджень. Проте із власного досвіду зазначимо, що спосіб господарювання, ландшафтні особливості, історичні передумови сприяли формуванню певних рис, які можна простежити, спілкуючись з представниками тої чи іншої етнографічної групи українців Карпат. Наприклад, дуже часто, опитуючи гуцулів, ми стикалися з “фіглюванням” – подачею інформації у спосіб гіпертрофований, або жартівливий, з бажанням пожартувати над співрозмовником. У цьому випадку від вміння інтерв'юера адекватно реагувати на жарти та спонукати до відвертості залежатиме об'єктивність опитування.

Отже, зіставлення відомих сучасній науці визначень термінів “етнопедagogіка” та “народна педагогіка”, у контексті їх співвідношення з етнографією та етнологією, дало змогу виявити, що предметом етнопедagogіки як науки є народна педагогіка; етнографія, етнологія та етнопедagogіка мають спільний об'єкт вивчення – спільноти різних типів (етноси, етнографічні групи). Водночас, як було виявлено у процесі аналізу, терміни “етнопедagogіки” та “народна педагогіка” досі вживають як синоніми, що призводить до підміни понять, нечіткості у трактуванні. Найбільш точними, на нашу думку, є визначення, які стверджують, що етнопедagogіка – це наука (галузь наукової педагогіки), предметом вивчення якої є народна педагогіка (Коджаспірові, Г. Волков, Є. Сявавко, Ю. Бромлей, І. Кон), оскільки таке визначення якнайповніше висвітлює зміст, об'єкт, предмет етнопедagogіки, демонструє співвідношення етнопедagogіки та народної педагогіки, окреслюючи народну педагогіку як її предмет.

Важливим методом збору первинної інформації, тобто фактологічного матеріалу для етнопедagogіки, є польове дослідження. Найпоширеніші види польових досліджень – наукове спостереження, опитування – успішно використовують під час експедиційних виїздів. Різноманітні методи опитування, спостереження, інтерв'ю взаємодоповнюються, що сприяє ефективнішому дослідженню.

У процесі польового дослідження, охоплюючи широкий спектр матеріальної та духовної народної культури, етнопедagog дотримується загальнонаукових правил збору та зберігання фактологічного матеріалу; повинен брати до уваги й інші особливості, наприклад, зростання

об'єктивності інформації під час так званого “перехресного опитування”; забезпечення вимог системного підходу в дослідженні; звертати увагу на вікові та етнопсихологічні характеристики інформатора.

Вивчення самобутньої педагогічної культури українців Карпат збагачує та розширює методологічну базу педагогічної науки, а правильний збір та зберігання первинної інформації дасть можливість якісніше та точніше оперувати фактологічним матеріалом.

1. Волков Г. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М., 1999. – 168 с.
2. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. посібник. – Львів, 2008. – 288 с.
3. Давыдова О. Потенциал этнопедагогического подхода в современном образовании: Монография. – Барнаул-Москва, 2009. – 188 с.
4. Коджаспирова Г., Коджаспиров А. Словарь по педагогике. – М., 2005. – 448 с.
5. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П. Пидкасистого. – М., 1998. – 640 с.
6. Сявакво Є. Етнопедагогіка // Мала енциклопедія українського народознавства / За редакцією чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С. Павлюка. – Л., 2007. – 832 с. – с. 193.

CHARACTERISTIC ASPECTS OF THE ETHNIC PEDAGOGICAL FIELD RESEARCH (BY EXAMPLE OF THE EXPEDITION RESEARCH OF THE CARPATHIANS)

Oksana Boiko

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

The paper analyses and specifies the modern scientific interpretations of the “ethnic pedagogics” and “folk pedagogics” concepts; it investigates the correlation of ethnic pedagogics and folk pedagogics with ethnography and ethnology. The author outlines the aspects of applying the different types of the field research in ethnic pedagogics.

Key words: ethnic pedagogics, folk pedagogics, methods of the field research, ethnography, ethnology.

**ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПОЛЕВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ ЭКСПЕДИЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ КАРПАТ)**

Оксана Бойко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Дорошенко, 41, 79000, Львов, Украина*

Проанализированы и уточнены современные научные трактовки понятий “этнопедагогика” и “народная педагогика”; исследовано соотношение этнопедагогике, народной педагогике с этнографией и этнологией. Очерчены особенности использования разных видов полевого исследования в этнопедагогике.

Ключевые слова: этнопедагогика, народная педагогика, методы полевого исследования, этнография, этнология.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2010

Прийнята до друку 10.03.2010